

Landschap, natuur en nationale identiteit. Ter inleiding

KLAAS VAN BERKEL

Op 22 april 1905 richtten in Amsterdam bezorgde natuurliefhebbers en welgestelde burgers de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland op. In de voorafgaande jaren waren al enkele verenigingen opgericht die de bestudering en de bescherming van de levende natuur in Nederland in hun vaandel voerden, maar voor de oprichting van de nieuwe vereniging was een heel concrete aanleiding. In de Amsterdamse gemeenteraad werd het voorstel besproken om het Naardermeer, een veenplas zonder economische betekenis, aan te kopen om er het Amsterdamse stadsvuil te dumpen. Deze acute bedreiging van een fraai natuurgebied zette de bekende schrijver Jac. P. Thijsse aan om in woord en geschrift tegen deze schending van de Nederlandse natuur te protesteren en zijn actie had uiteindelijk succes. Amsterdam zag af van de aankoop van het natuurgebied en de nieuwe, mede door Thijsse opgerichte Vereeniging kocht het gebied in 1906 aan om het veilig te stellen tegen verder aantasting. Op die eerste aankoop volgden vele andere en de Vereeniging wist zich in de eeuw daarna te ontwikkelen tot veruit de grootste particuliere organisatie ter bescherming van natuur en landschap in Nederland.

Het feit dat 'Natuurmonumenten' in 2005 honderd jaar bestond was voor het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap in 2005 op zich zelf al genoeg reden om het najaarscongres te wijden aan de geschiedenis van natuurbeleving en natuurbescherming in Nederland.¹ Maar er was meer. Natuur en geschiedenis hangen bij dit onderwerp op meer manieren samen dan door het triviale feit dat de georganiseerde natuurbescherming in Nederland inmiddels een geschiedenis van honderd jaar achter zich heeft. De opkomst van de moderne natuurbeleving in de negentiende eeuw was duidelijk afhankelijk van het toenemend historisch besef en de nieuwe waardering voor natuur en landschap bleek een vormend element te zijn in de nationale identiteit zoals deze in diezelfde eeuw werd gevormd. Wat Nederland was, werd niet alleen bepaald door het roemrijke verleden of de prestaties van de eigen tijd; het vond ook zijn uitdrukking in het landschap waarin wij leefden.

Lang leefde in Nederland het vooroordeel dat ons land op het terrein van natuurschoon niet veel te bieden heeft. Nederlanders, zo verklaarde de Utrechtse hoogleraar landhuishoudkunde Jan Kops in 1821, zijn over het algemeen heel gehecht aan hun geboortegrond.

¹ Het congres vond plaats op 18 november 2005 in de Aula van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Nogtans zal de waarheid ons de verklaring afpersen, dat onze Bodem, met name die van de Noordelijke Provinciën [het grondgebied van de oude Republiek], nauwelijks geene van de verrukkende natuurtoneelen oplevert, welke in andere landen van Europa, zelfs reeds bij onze naburen, 's menschen geest in verbazing houden opgetogen, of op de streelendste wijze bekoren.²

In Nederland geen hoge bergen, steile rotsen, snel stromende rivieren en bruisende watervallen. De enige uitzonderingen waren misschien de glooiingen van de Veluwezoom of de 'bergen' bij Nijmegen.

Maar er waren — of er kwamen — ook andere geluiden. Zo droeg vijf jaar na de redevoering van Kops de Amsterdamse hoogleraar David Jacob van Lennep zijn bekende gedicht 'Hollandsche duinzang' voor, waarin juist wel de vaderlandse natuur geprezen werd. Deze Van Lennep, de vader van de romanschrijver, die een buitenplaats in de buurt van Bennebroek had, het Manpad, waar hij als hij maar even kon naar toe trok om er te jagen en vrienden te ontvangen — deze Van Lennep droeg dit dichtwerk op 29 augustus 1826 voor tijdens de openbare vergadering van de Derde Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten in Amsterdam (de voorloper van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen).³ In zijn 'duinzang' bezingt Van Lennep hoe de duinen hem dichterlijke inspiratie boden.

Ja! Gewekt van een' adem, een lieflijke lucht,
Op uw Duinen, zoet, Holland, gerezen,
Werd de geest mij weêr vaardig tot hoogere vlugt,
En in zanglust ontvlamd als voor dezen.

Eerst beschrijft hij het genot dat hij onderging als hij door de duinen van het Kennemerland wandelde en er bijvoorbeeld de vinkenjacht beoefende.

Nog is lust en vermaak hier bij 's vogelaars net
Aan den houtrijken heuvel te zoeken;
Als de baan is gespreid, en de roerstok gezet,

² J. Kops, 'Redevoering over den Noord-Nederlandschen bodem, als meer geschikt voor den landbouw, dan die van vele andere landen van Europa', in: *Verslag van de derde Openbare Vergadering van de Eerste Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, gehouden op 19 October 1821* (Amsterdam, 1821) 60-73m aldaar 60. Kops (1765-1849) was van 1816 tot 1835 hoogleraar landhuishoudkunde en plantkunde aan de Utrechtse universiteit en al sinds 1808 lid van het Koninklijk Instituut.

³ Het volgende is grotendeels ontleend aan en geciteerd uit: D. J. van Lennep, *Verhandeling en Hollandsche Duinzang. Ingeleid en toegelicht door G. Stuijveling* (Zwolle, 1966). David Jacob van Lennep (1774-1853) was van 1799 tot 1838 hoogleraar Griekse en Latijnse taal en letterkunde aan het Athenaeum illustre in Amsterdam. Over de natuurbeleving van Van Lennep zie ook: K. Evers, *Manpad en Woestduin. Waarlijk, men is hier in Arcadië (1750-1850). Ontspanning en literair vermaak op Manpad en Woestduin* (Haarlem, 1987).

En hij vink weêr met vink gaat verkloeken;
 Als bij 't wanken en 't wenken van 't jaar, dat verschiet
 Alles leeft en zich spoedt aan den hemel,
 Als in heg en struk, en bij beek en bij vliet,
 Alles tiert van gekwink en gewemel.

Maar het grootste deel van het gedicht is gewijd aan de historische herinneringen die de Hollandse duinen en het land aan de voet van de duinen bij Van Lennep oproepen, gedachten aan Julius Civilis, het trotse Haarlem, de roemrijke Hollandse graven en natuurlijk Witte van Haamstede, die in 1304 bij de slag op het Manpad de Vlaamse indringers versloeg. Met genoegen keek Van Lennep ook uit over de velden aan de voet van de duinen, in een lange geschiedenis aan de woeste natuur ontworsteld, waar de basis gelegd werd voor een geschiedenis waar Nederlanders trots op mochten zijn en waar zij in hun eigen tijd weer inspiratie aan mochten ontleen.

In de redevoering die Van Lennep een half jaar later, op 26 februari 1827, hield voor de Amsterdamse sociëteit *Doctrina et Amicitia* en die de titel had 'Over het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding' sneed hij de inspirerende werking van de Hollandse duinen weer aan. In zijn voordracht spoorde hij zijn tijdgenoten aan in navolging van Walter Scott ook historische romans te gaan schrijven en zich daarbij vooral te laten leiden door beelden van de vaderlandse natuur en de vaderlandse oudheden. In andere landen is de natuur misschien indrukwekkender; hoe nietig zijn ook niet de Hollandse duinen in vergelijking met de Zwitserse Alpen. Maar tegenover de hemelhoge Alpen kan Nederland het gezicht van de zee stellen, onmetelijk in ruimte en ontzettend in krachten. En ook als hij zich omdraait is er genoeg om hem te inspireren:

De Hollander, als hij van zijne Duinen landinwaarts nederziet, vindt, met vreugd, in de Hollandsche beemd, een onafgebroken schouwtooneel van welvaart, rijk in voortbrengselen van vee- en tun- en akkerbouw, die in overvloed, naar elders uitgevoerd, de vlijt der landzaten met ruime winst loonen.⁴

En dit alles streelt de Hollander nog meer als hij beseft dat deze velden en beemden hem niet in de schoot zijn gevallen, dat deze Hollandse tuin hem niet geschonken is door de natuur, maar dat alles door de inwoners zelf op de natuur bevochten is. Alles in de Hollandse natuur doet Van Lennep dus terugdenken aan de geschiedenis van dat volk:

Grond en geschiedenis staan bij ons in nauwe betrekking. Er is, schier, geen plek in Holland, wier beschouwing ons niet in vroegere tijd terugvoert, aan welke niet of edele krijgsdeugd, of dappere vrijheidsliefde, of wakkere nijverheid, en onvermoeid geduld eene grootsche herinnering verbonden hebben. Smalend zie dan de vreemdeling, aan een wilde en woeste, en geheel Romantische natuur gewoon, op het eenvormig tooneel onzer

⁴ Van Lennep, *Verhandeling*, 38.

vlakliggende, in kampen afgedeelde, weilanden en polders neder. Weinig weet hij, dat, zelfs in die eentooning opvolging van weilanden en polders, de Hollander een gedenkteeken van vaderlandschen roem, een prikkel tot blijde geestverheffing vindt.⁵

Van Lennep is zeker gevoelig voor het genot dat ieder kan beleven die zich openstelt voor de Hollandse natuur, de bossen, de duinen, de weilanden en het rijke dierenleven overal. ‘Maar verbeelding kan aan dien eigen wellust nog toevoegen, als zij het genot van het tegenwoordige door herinneringen uit het voorledene verhoogt.’⁶ De Hollandse natuur biedt bijna bij elke stap die de mens zet voedsel aan de historische verbeelding en de rest van de verhandeling van Van Lennep bestaat dan ook uit talrijke voorbeelden daarvan, vooral ontleend — weer — aan de geschiedenis van de Hollandse graven. Natuurge-not, historische verbeelding en vaderlands gevoel zijn niet te scheiden.

Het loflied op de Hollandse natuur in de ‘Hollandse duinzang’ en de bijbehorende *Verhandeling* kreeg — ook als verheerlijking van de nationale natuur — niet onmiddellijk navolging; in de geschiedenis van de natuurbeleving in Nederland lijkt het eerder een incident dan een nieuw begin. Tot ver in de negentiende eeuw, zo lijkt het, kon het denkend deel der natie maar weinig waardering opbrengen voor de natuur in eigen land. Maar op den duur zou daar toch verandering in komen. Een aanwijzing daarvoor was in 1856 het verschijnen van het boek van de literator W. J. Hofdijk, *Historische landschappen*. Onder ‘historische landschappen’ verstond Hofdijk

zulke tafreelen uit de natuur rondom ons heen, die door den oorspronkelyken toestand waarin zy zich nog bevinden, wijzen op een tijd, die reeds tot de geschiedenis behoort; of vooral ook zulke, waarin achtergebleven monumenten van natuur of kunst, zoodanig met het landschap één geworden, dat zy er een natuurlijk bestanddeel van schijnen uit te maken, den geest in een bepaald tijdvak der geschiedenis te rug voeren.⁷

Hij doelde daarmee op zulke landschappen als het Friese merengebied, de Ermelose heide en het toen nog bestaande Beekbergerwoud. Het nationale sentiment, gevoed door historische herinneringen, leidde bij Hofdijk evident tot een nieuwe waardering voor ooit versmade of zelfs als bedreigend ervaren landschappen. En ook bij de bekende predikant Jacobus Craandijk, die vanaf 1875 zijn veeldelige *Wandelingen door Nederland met pen en potlood* liet verschijnen, kwam een nieuwe waardering voor het Nederlandse landschap althans ten dele voort uit een nostalgische aandacht voor de monumenten van kunst en geschiedenis die in dat landschap geplaatst waren. En zelfs als hij de natuur niet direct kan verbinden met een historisch interessant gebouw of monument, is zijn waardering ervoor historisch gekleurd. Als hij in 1879 het al

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, 44.

⁷ W. J. Hofdijk, *Historische landschappen* (Haarlem, 1856) 16-17. Met vriendelijke dank aan Willemien Roenhorst, die mij op deze publicatie wees. In haar bijdrage aan dit themanummer gaat zij nader in op de betekenis van Hofdijk.

genoemde Beekbergerwoud ter sprake brengt, doet hij dat aan de hand van citaten van een Duitse auteur die zulke oerbossen belangrijk vond omdat ze iets lieten zien van de omgeving waarin ooit de Germanen geleefd hadden.⁸

Geheel in deze trant schreef een jaar later Frederik van Eeden sr., nu vooral bekend als ‘de vader van’, maar in zijn eigen tijd gewaardeerd als een verdienstelijk botanicus en een auteur die onderhoudend kon schrijven over zijn botanische uitstapjes, over datzelfde Beekbergerwoud, dat inmiddels volledig verdwenen was. Doorgaans betreurde Van Eeden het niet als er ergens een bos gesneuveld was voor de aanleg van een kanaal of de uitbreiding van het landbouwareaal — in de koloniën was nog genoeg natuur over om zich in te vermeien. Maar dat uitgerekend dit bos, een van de oorspronkelijkste bossen van Nederland, ook geheel gekapt was, was toch wel bedroevend.

Dit bosch had als monument van de voormalige natuur van ons land niet minder waarde dan oude gebouwen voor de geschiedenis der vaderlandsche kunst, en het redden van zulke merkwaardige plekjes uit sloopers handen moest aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen worden opgedragen.⁹

Inderdaad had dit Beekbergerwoud alles in zich om het eerste beschermde natuurmonument van Nederland te worden, meer misschien dan het Naardermeer, dat in 1906 veilig werd gesteld (voorlopig althans). Het was een op zichzelf niet zo groot, maar wel heel bijzonder moerasbos aan de voet van de stuwwal in het hart van de Veluwe. Het bestond hoofdzakelijk uit zwarte elzen en wat essen, met op een aantal drogere plaatsen eiken en beuken. De plantengroei was er weergaloos en het dierenleven zeer gevarieerd. De mens kon er nauwelijks in doordringen en alleen in de winter, bij strenge vorst, was het mogelijk over de dichtgevroren poelen het bos binnen te gaan en wat hout te kappen. Maar het was niet alleen of misschien zelfs niet in de eerste plaats om de rijke natuur dat Van Eeden graag had gezien dat het bos behouden was gebleven. Voor hem was het vooral een monument van de ‘voormalige’ natuur van ons land. Het bos vormde een herinnering aan de natuur zoals die zich aan de eerste inwoners van ons land had voorgedaan en die het decor vormde waartegen de vroegste geschiedenis van ons land zich had afgespeeld. Anders dan bij Van Lennep, voor wie de duinen bij Haarlem nog verwezen naar een

⁸ J. Craandijk, P. A. Schipperus, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood* (7 dln.; Haarlem, 1875-1884). De opmerkingen over het Beekbergerwoud komen voor in deel 4 (1879) 371-373.

⁹ F. W. van Eeden, *Onkruid. Botanische wandelingen* (Haarlem, 1886) 304. Deze publicatie was een bundeling van eerdere wandelverslagen in het *Album der Natuur* en de *Volks-almanak* van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (over de wandelverslagen in het *Album der Natuur*, zie hierna het artikel van L. Dresen). Het citaat over het Beekbergerwoud komt uit het artikel ‘Herinneringen aan de Veluwe’ dat oorspronkelijk in 1880 in het *Album der Natuur* verscheen. Over Van Eeden: K. van Berkel, *Vóór Heimans en Thijsse. Frederik van Eeden sr. en de natuurbeleving in negentiende-eeuws Nederland* (Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afdeling Letterkunde; Amsterdam, 2006).

specifieke gebeurtenis in de geschiedenis van het graafschap Holland, was het Beekbergerwoud voor Van Eeden geen herinnering aan een bepaald voorval uit het vaderlandse verleden. Maar het bos was wel degelijk een prikkel voor de vaderlandse verbeelding, omdat in zulke bossen de oorspronkelijke Franken en Saksen hadden rondgelopen — en om de herinnering aan die overoude tijden, de bakermat van het vaderland, voor het nageslacht te bewaren, had het bos beschermd moeten worden. Natuurbescherming en koestering van het historisch besef gingen dus voor Van Eeden hand in hand. Hij *keek* naar het landschap en *zag* het verleden.¹⁰

Dat de waardering van de Nederlandse natuur voortgekomen is uit of in ieder geval stevig gestimuleerd is door het toenemend nationaal en vooral historisch sentiment is een stelling die niet met een paar welgekozen citaten te bewijzen valt. Dat er een samenhang is, mag wel duidelijk zijn, maar hoe deze er precies uitzag en hoe algemeen zij ervaren werd, dat zijn zaken waarover nog veel te zeggen zou zijn. Nog veel minder weten we hoe het na Van Eeden sr. verder is gegaan. De voor velen in de negentiende eeuw vanzelfsprekende band tussen natuur, landschap en nationale herinnering heet te zijn doorsneden door de Beweging van Tachtig. De esthetisering van het natuurgenoet en de individualisering van de natuurbeleving maakten inderdaad dat de natuur anders werd beleefd. De natuur werd nu meer dan ooit gewaardeerd om haar intrinsieke schoonheid en verwees niet langer naar een roemrijk verleden. Uit zichzelf had de natuur geen betekenis meer, eerder werd de natuur een spiegel van de gevoelens en denkbeelden van de dichter.¹¹ Maar was dit een tijdelijke of een blijvende verandering in de relatie tussen landschap, natuur en nationaal sentiment? Want hoe ging het verder? In het werk van de bekende natuurschrijvers Heimans en Thijsse lijkt de waardering voor de natuur van uitsluitend esthetisch karakter te zijn en ook in de pleidooien tegen de aantasting van het Naardermeer en de oprichting van de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten klinken de oude historische motieven niet meer door — het Naardermeer werd gepresenteerd als een natuurmonument zonder verleden. Om een landschap te waarderen, had men niet langer de omweg van de vaderlandse geschiedenis nodig; dat was een hulpconstructie die in de twintigste eeuw overbodig leek. Maar al was de natuur niet meer een plaats van vaderlandse herinnering, als uitdrukking van de nationale identiteit waren natuur en landschap nog beslist niet afgedankt. Men hoeft alleen maar te denken aan het grote succes van de Verkade-albums of (later) de steeds grotere interessen van Natuurmonumenten voor het cultuurhistorisch erfgoed om de vraag te stellen of landschap, natuur en nationale identiteit ooit ontkoppeld

¹⁰ Al veel eerder had Van Eeden de natuur als een historisch monument opgevoerd. In een artikel uit 1866 over de flora van de Hollandse duinen schreef hij over deze duinen: 'In haar toch zien wij het getrouwe beeld van Hollands woeste natuur, zooals deze voor eeuwen is geweest. De duinflora is een vouwval, niet minder belangrijk dan de bouwvallen onzer ridderkasteelen.' Van Eeden, *Onkruid*, 4.

¹¹ Willem van den Berg, 'Vanaf de blanke top der duinen ..', in: N. C. F. van Sas, ed., *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam, 1995) 21-31.

zijn. Hoe is anders de grote populariteit te verklaren van de bekende regels van Hendrik Marsman, aan het begin van zijn gedicht 'Herinnering aan Holland', waarin hij het landschap van zijn geboorteland opvoert:

Denkend aan Nederland
 Zie ik brede rivieren
 Traag door oneindig
 Laagland gaan.

Wie ziet daar dan niet de landschapsfoto's bij (lange rijen bomen, hoge luchten) die sinds dit gedicht in 1937 op papier gezet werd er zo vaak bij afgedrukt werden – en weet: ja, dit is Nederland?¹² Maar Nederland was intussen wel erg veranderd. Er was industrialisatie, verstedelijking, groot-schalige landaanwinning en ontginning, toenemende recreatie en ook het begin van grootschalige milieuvervuiling. Het moet gevolgen hebben gehad voor de waardering van het nationale gehalte van de eigen natuur en de bijdrage van de natuur aan de definitie van de nationale identiteit kan niet dezelfde zijn gebleven – hoewel ook hier rekening moet worden gehouden met het hardnekkig voortleven van oude sentimenten lang nadat de reële basis daaraan is ontvallen.

Het zijn vragen als deze die in de verschillende bijdragen aan het congres, die alle in bewerkte vorm in dit themanummer zijn afgedrukt, aan de orde worden gesteld. De relatie tussen landschap, natuur en nationale identiteit wordt daarbij vanuit zeer uiteenlopende invalshoeken benaderd. Een internationaal perspectief is daarbij onmisbaar en daar wijdt Davids een afzonderlijke beschouwing aan, onder andere door de inbreng te bespreken die het beheer en de exploitatie van de natuur in de koloniën hebben gespeeld. In de negentiende eeuw is echter wel steeds het eigene van de Nederlandse natuur benadrukt en Krul laat daarom vervolgens zien hoe in de Nederlandse schilderkunst van die tijd het eigene van de nationale natuur is vastgelegd, in het bijzonder door de schilders van de Haagse School. Ook de schrijvers van artikelen over wandelingen door de vrije natuur, zoals besproken door Dresen, hebben daar een bijdrage aan geleverd. Hoe dat in het naburige België ging, vormt het onderwerp van het artikel van Stynen. De feitelijke omgang met natuur is hierbij niet uit het oog verloren. Hoe de natuur daadwerkelijk naar nationale maatstaven werd behandeld en ingericht, blijkt uit de bijdrage van Taverne over de drooglegging en inrichting van de Haarlemmermeer. De oprichting van de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten en ruimer het opkomen van de gedachte dat ook natuur tot het nationale erfgoed behoort, vormt het onderwerp van de bijdrage van Roenhorst. Hoe vluchtig en hardnekkig tegelijk ideeën over nationale natuur ten slotte kunnen zijn, komt naar voren in de bijdrage van Kooij over de merkwaardig korte geschiedenis van het idee van het Groene Hart. Een volledige geschiedenis van de natievormende functie van landschap en natuur is hiermee niet gegeven. Maar één conclusie kan toch wel alvast getrokken worden. De relatie tussen

¹² Zie hierover R. Ensel, 'Heimat in Holland', *Holland*, XXXV (2003) 212-229.

landschap, natuur en nationale identiteit is vanaf het begin van de negentiende eeuw allerm minst een relatie met een statisch karakter. In de negentiende eeuw hadden de schrijvers het bij voorkeur over de 'oorspronkelijke' natuur en de 'oorspronkelijke' bewoners van dit deel van Europa; en ook in de twintigste eeuw leek de relatie tussen landschap, natuur en nationale identiteit zichzelf steeds gelijk te blijven. Zowel het landschap als de nationale identiteit zijn immers quasi-onveranderlijke grootheden en het spreken over hun relatie zal de neiging hebben die onveranderlijkheid te reproduceren. Maar niets blijkt minder waar: in feite heeft die ontwikkeling een heel dynamisch verloop te zien gegeven. Als dit themanummer iets demonstreert is het dat ook in de representatie van de vaderlandse natuur soms oud is wat als nieuw wordt voorgesteld en dat nieuw is wat de indruk moet maken door een lange geschiedenis geheiligd te zijn.

Klaas van Berkel (1953) is hoogleraar Geschiedenis na de Middeleeuwen aan de Rijksuniversiteit Groningen. Recent verscheen van zijn hand *Vóór Heimans en Thijssse. Frederik van Eeden sr. en de natuurbeleving in negentiende-eeuws Nederland* (Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 69, nr. 3; Amsterdam 2006).

Summary

K. van Berkel, *Landscape, nature and national identity. An introductory note*

It was one hundred years ago, in 1905, that a group of schoolteachers, biologists, merchants and members of the nobility founded the Dutch Society for the Preservation of Natural Monuments (Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten), heralding the start of the Dutch movement for nature conservation. This inspired the KNHG to organize a conference on the history of nature conservation in the Low Countries during the course of the nineteenth and twentieth century. The way in which people perceived nature in the nineteenth century was strongly influenced by their sense of history; a point which is reflected in the introduction to this special issue of the BMGN/LCHR. During this period, nature was seen as the backdrop to, and physical manifestation of, the history of the Dutch nation and landscape therefore became an expression of national identity. This is illustrated in the discussions on the works of writers such as David Jacob van Lennep, Jacobus Craandijk and Frederik van Eeden, Sr.

Lage landen, verre horizonten. De verbinding van natuur, landschap en ‘Nederlandse’ identiteit in internationaal perspectief

KAREL DAVIDS

Bergland

Dwalend over de hoogten
gaat het lichaam zijn zwaarte vergeten;
vaag herinnert het zich, dat in de spleten
halverwege den top kleine roofvogels huizen
en hoe de nesten zich vastklampen tegen de steilten;
in het dal moeten huizen staan
en vreedzame dieren gaan
grazend over de weiden

‘hoe lang zal de heugenis aan het dal nog kunnen duren?’
vraagt het zich af; want reeds nu zijn de uren
doorgebracht op de hoogten
tot tijden geworden die niet meer kunnen verstrijken,
en ondenkbaar de reis
die het lichaam eenmaal terugvoert
naar het ondenkbare laagland,
terwijl de ziel blijft vertoeven
in die poolzee van licht en ijs.

Hendrik Marsman, *Verzamelde gedichten* (Amsterdam, 1960) 107

Hendrik Marsmans gedicht ‘Bergland’ dateert uit dezelfde periode als zijn befaamde ‘Herinnering aan Holland’, maar het is, behalve onder alpinisten¹, nauwelijks bekend. Anders dan ‘Herinnering aan Holland’ is het niet doorgedrongen in de canon van Gerrit Komrij. Het verschil in bekendheid zegt meer over de perceptie door het publiek dan over de kwaliteit van de gedichten. Rivieren die traag door oneindig laagland gaan, de zon die langzaam in grijze veelkleurige dampen wordt gesmoord, de stem van het water met zijn eeuwige rampen die in alle gewesten wordt gevreesd en gehoord — zulke

¹ H. Marsman, *Verzamelde gedichten* (Amsterdam, 1960) 107; Ch. Dufour, R. Weijdert, *Bergland. Een eeuw Nederlands alpinisme* (Baarn, 2002) 1.